

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Володіння мовою і мовленням є необхідною умовою формування соціально активної особистості. Мовлення – це не тільки одна із форм спілкування, а й важлива форма передачі та набуття і застосування знань.

На сучасному етапі розвитку і вдосконалення освітньої системи українська школа потребує вдосконалення методики та методичного процесу формування комунікативних умінь, а сучасні програмні вимоги більшою мірою спрямовані на вдосконалення національної системи освіти, збереження культурної спадщини українського народу, зокрема збереження і розвиток української мови. Беззаперечної значущості набуває своєчасно організована робота щодо формування комунікативних умінь, яка є міцним підґрунтям для подальшого успішного навчання читання, аудіювання, говоріння і письма.

Реалізація концепції Нової української школи, де однією з ключових компетентностей у формуванні особистості визначено комунікативну, є стратегічним завданням сучасної системи освіти. Вільне володіння та бажання спілкуватися рідною мовою є актуальними потребами сучасного українського суспільства, в тому числі й учнів старшої школи.

Особлива роль у шкільній програмі з української мови належить розділові «Розвиток зв'язного мовлення», адже навчити учнів вміло володіти мовою можна лише у процесі зв'язного мовлення. Тому учителі-словесники повинні розуміти важливість саме таких уроків.

На цьому наголошують учені, у тому числі й вітчизняні лінгводидакти, які досліджували і продовжують досліджувати проблеми розвитку мовлення учнів, окреслюючи основні шляхи реалізації завдань для переосмислення загальноосвітніх функцій української мови (В. Мельничайко, «Письмовий екзамен. Як уникнути помилок» [6], О. Мазур, «Психологічні аспекти розвитку мовлення учнів» [5], Е. Палихата, «Текст як одна із допоміжних опор навчання діалогічного мовлення» [8], В. Бадер, «Удосконалення мовленнєвого розвитку школярів» [1], Г. Шелехова, «Формування в школярів умінь сприймати усне і писемне мовлення» [11], Н. Остапенко, «Особливості використання інтерактивної технології на уроках розвитку зв'язного мовлення учнів» [7] тощо).

Практична значущість уроків розвитку зв'язного мовлення полягає у тому, що учні навчаються не лише розвивати власне мовлення та вміння спілкуватися, а й сприймати на слух усний виклад, письмовий виклад, складати діалоги, правильно оформляти ділові папери, писати різні види робіт, зокрема перекази, твори, відгуки.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичній розробці методики удосконалення зв'язного мовлення учнів старшої школи.

У «Словнику-довіднику з методики викладання української мови» учені-лінгвісти Захлюпана Н. М. і Кочан І. М. зазначають: «Зв'язне мовлення – термін методики викладання мови, який уживається у трьох значеннях: 1. Діяльність мовця, процес вираження думки. 2. Текст, висловлювання, продукт мовленнєвої діяльності. 3. Назва розділу методики розвитку мовлення» [4, с. 95]. Як зазначає Людмила Галаєвська: «Комунікативна діяльність має здійснюватися в ході розв'язування учнями системи усних і письмових мовленнєвих завдань, розташованих у порядку наростання їх складності» [2, с. 26].

Відомий педагог К. Д. Ушинський неодноразово звертав увагу на важливість рідної мови у формування особистості людини. Учений зазначав, що у середніх і старших класах «твори, якщо під ними розуміти вправління в дарі слова, повинні становити головне заняття на уроках рідної мови, але вони мають бути справді вправами, тобто за можливістю самостійними зусиллями учнів у висловлюванні усно або письмово своєї самостійної думки, а не зшиванням чужих фраз» [10, с. 218].

Як відомо, підготовка до написання твору будь-якого виду проводиться заздалегідь і в різних аспектах. Попередньо вчитель визначає тему твору, разом з учнями аналізує її, складає орієнтовний план, потім організовує роботу зі збору матеріалу. При цьому показує, як потрібно використовувати зібраний матеріал за вивченою чи прочитаною літературою, за власними спостереженнями, на матеріалі життєвого досвіду, за картиною чи фільмом.

Важливим моментом є поступовий розвиток учнів, їхнє постійне вправлення, тому учителі-словесники повинні уникати одноманітних вправ, а навпаки ускладнювати вправи різними граматичними, орфографічними, стилістичними завданнями, що органічно пов'язуються з вимогами мовного оформлення думки. Однак вони не повинні відвертати увагу учнів від виконання основного завдання цього виду зв'язного мовлення.

Оскільки програма з української мови – орієнтир для учителя, то, відповідно до програми, написання творів спрямовується на родинні стосунки, сім'ю, роль матері в сім'ї, норми моралі, взаємини батьків та дітей, зовнішню та внутрішню красу людини, етику спілкування та український етикет [9, с. 91].

Якщо такий твір учні пишуть за власними спостереженнями, про події в особистому житті та власні міркування, то вони мають можливість використовувати у своїх творах знання з літератури, мистецтва, історії, християнської етики, суспільствознавства, про проблеми молоді, загальнолюдські і національні моральні цінності, повчальні історії, які допоможуть схарактеризувати предмет розповіді, опису чи міркування. Але необхідно пам'ятати, що у творі-описі мають відображатися просторові відношення, найхарактерніші ознаки; у творі-розповіді повинен бути єдиний послідовний зв'язок між подіями та часовим співвідношенням, а у творі-роздумі мають відображатися власний життєвий досвід, широта читацького кругозору учнів, які допоможуть показати причинно-наслідкові відношення та глибокі знання з мови, літератури.

Одним із найскладніших видів творів вважають твір-роздум, адже це текст, який повинен містити логічно послідовне доведення чи пояснення чогось, низку думок, міркувань, висновків із певної теми. Саме у такому творі учень має змогу висловити свої почуття, переживання, думки, міркування з приводу чого-небудь. Зазвичай у таких творчих роботах школярі доводять правильність чи неправильність якогось твердження шляхом міркувань, за допомогою аргументів, спростовують різні суперечливі думки, пояснюють причини будь-якого явища та доводять істинність певної думки.

Тому, щоб реалізувати повноцінно такий вид твору, учні повинні розуміти, що складовими частинами твору-роздуму є теза (основна думка або твердження), аргументи (докази, приклади), висновок (логічний підсумок).

Важливий акцент у старшій школі повинен робитися на творах-роздумах, оскільки якісне формування вміння правильно провести підготовку до розуміння суті самого твору-роздуму сприятиме полегшенню роботи вчителя під час підготовки учнів 11 класів до ЗНО, а саме до написання есе. Незважаючи на те, що твір-роздум має чітку структуру, а есе довільну, це лише стане пропедевтичним етапом, щоб учням навчитися правильно, чітко і послідовно висловлювати свої думки під час написання есе, а від уміння побудувати власне висловлювання значною мірою залежить і майбутній результат.

Стислий огляд особливостей розвитку учнівського мовлення на уроках української мови у старшій школі дає змогу зрозуміти актуальність цієї проблематики та ще раз переконує у важливості подальшого ґрунтовного студіювання окресленої теми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бадер В. Удосконалення мовленнєвого розвитку школярів. *Педагогіка і психологія*. 1998. №4. С. 31–36.
2. Галаєвська Л. Розвиток діалогічного мовлення на уроках української мови. *Українська мова і література*. 2014. №8. С. 26–30.
3. Донченко Т. Формування в учнів поняття про типи мовлення і типологічну структуру тексту. *Дивослово*. 2004. №4. С. 23–26.
4. Захлюпана Н. М., Кочан І. М. Словник-довідник з методики викладання української мови. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 250 с.
5. Мазур О. Психологічні аспекти розвитку мовлення учнів. *Дивослово*. 2003. №11. С. 74–75.
6. Мельничайко В. Я. Письмовий екзамен. Як уникнути помилок. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1998. 64 с.
7. Остапенко Н. Особливості використання інтерактивної технології на уроках розвитку зв'язного мовлення учнів. *Українська мова і література*. 2012. №8, С. 8–10.
8. Палихата Е. Я. Текст як одна з допоміжних опор навчання діалогічного мовлення. *Наукові записки ТДПУ імені Володимира Гнатюка*. 2002. Вип. 8. С. 99–118.

9. Українська мова. 5–11 класи: навчальні програми, методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2017/2018 навчальному році /укладач О. Ю. Котусенко. Харків : Вид-во «Ранок», 2017. 112 с.
10. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. Пер. з рос. /редкол.: В. М. Столетов (голова) та інші. Київ : Рад. школа, 1983. С. 218–219.
11. Шелехова Г. Формування в школярів умінь сприймати усне і писемне мовлення. *Українська мова і література в школі*. 2003. №4. С. 7–18.

Кав'як Мар'яна

Науковий керівник – канд. пед. наук Головата Лариса

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК НАПИСАННЯ ТВОРІВ-РОЗПОВІДЕЙ НА УРОКАХ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У П'ЯТИКЛАСНИКІВ

Важливим засобом спілкування, обміну думками і почуттями між людьми є мовлення. За його допомогою людина пізнає навколишній світ, передає і засвоює інформацію. З перших днів шкільного життя у дитини виникає потреба у спілкуванні – вміння говорити правильно, красиво, логічно. Саме тому уроки української мови допомагають створити мовне середовище.

Провідним принципом навчання рідної мови, який охоплює всі сторони мовленнєвої діяльності учнів, є розвиток зв'язного мовлення. У сучасній школі на уроки власне розвитку зв'язного мовлення відводиться досить мало годин, однак зв'язне мовлення інтегрується в аспекти уроків з української мови.

Аналіз літератури з проблеми дослідження дозволяє стверджувати, що цю тему досліджувало багато науковців, зокрема психологів. Саме завдяки працям таких відомих учених, як П. П. Блонський, Д. Б. Ельконін, Л. С. Виготський, Л. Ф. Войтко, О. Р. Лурія, С. Л. Рубінштейн, утворилося психологічне підґрунтя навчання школярів зв'язного мовлення. Науковці на перший план висували мотивацію, розглядаючи її як імпульс для всього мовотворення.

Проблемі розвитку зв'язного мовлення велику увагу приділяв знаний педагог К. Д. Ушинський, який стверджував, що «...бідність словника школяра породжує одноманітність мовлення і робить його незрозумілим для слухачів...» [8, с. 456].

Основне завдання розвитку зв'язного мовлення – формування умінь аналізувати і конструювати тексти усіх типів і стилів мовлення. Необхідність систематичної роботи над твором є важливою умовою навчання, оскільки школярі вчать розуміти тему та знаходити свою власну, визначати її зміст і обсяг, дотримуватися їх на всіх етапах підготовки й оформлення; критично оцінювати матеріал, тему загалом, висловлювати своє ставлення до зображуваного; передавати в тексті твору власну позицію; накопичувати матеріал, спостерігати, виділяти із свого досвіду головне; осмислювати факти, описувати, передавати свої знання, почуття, наміри; розміщувати матеріал у необхідній послідовності, складати план і дотримуватися його в конструюванні зв'язного тексту; добирати найвлучніші лексичні засоби, будувати синтаксичні конструкції і зв'язний текст; орфографічно та каліграфічно правильно записувати текст, розставляючи розділові знаки, дотримуватися абзаців; перевіряти свій твір, виявляти помилки у мовленні інших учнів; удосконалювати написане.

Робота над розвитком зв'язного мовлення передбачає розвиток умінь слухати; збагачення словникового запасу; засвоєння літературної мови; удосконалення граматичних умінь; вміння правильно висловлювати свої думки; формування культури мовлення [1, с. 87].

Мета статті полягає в обґрунтуванні основних шляхів удосконалення навичок написання творів-розповідей на уроках розвитку зв'язного мовлення.

Найважливішим видом роботи з розвитку зв'язного мовлення, якому певною мірою підпорядковані всі інші мовленнєві вправи, зокрема перекази, вільні диктанти, творчі диктанти, є *учнівський твір*. За новою концепцією навчання рідної мови, твір є метою, засобом, змістом вивчення української мови.

Щоб забезпечити змістовність учнівських висловлювань, необхідно пропонувати учням говорити лише про те, що вони добре знають, в іншому випадку їхнє мовлення буде бідним, нечітким і, зрештою, незрозумілим.